

Ingen viden uden tro

Af Peter Øhrstrøm

Indtil midten af det 20. århundrede spillede den ateistiske og materialistiske positivisme en dominerende rolle for videnskabs- og helhedsopfattelsen i samfundet. Man ville kun regne med det, der kunne måles og vejes. Man mente, at det videnskabelige projekt kunne gennemføres uden at gøre forudsætninger om det metafysiske og værdimæssige. Man mente, at det religiøse ikke kunne tillægges objektiv værdi eller mening, men alene en subjektiv betydning for den enkelte inden for vedkommendes privat-sfære. I løbet af det 20. århundredes videnskabsteori brød det positivistiske verdensbillede sammen. Efter århundredes store tænkere – ikke mindst Kurt Gödel, Karl Popper og Thomas Kuhn – står det klart, at afgørende spørgsmål om virkeligheden ikke kan besvares alene ud fra sanserne og rationaliteten. Vi må nødvendigvis gøre forudsætninger, hvis sandhed ikke kan bevises logisk, inden vi overhovedet kan komme i gang med vores videnskab. Man må altså tro for at kunne opnå viden. Vil man kun tro på det, der kan måles og vejes, bliver der slet ingen viden. Det blev specielt klart, at man ikke kan foretage vurderinger af forskellige elementers indbyrdes betydning mm. uden først at gøre grundlæggende antagelser.

Selv om den positivistiske ateisme altså burde være død og borte her i år 2002, dukker den alligevel af og til op i nye og overraskende forklædninger. Efter det tragiske terrorangreb i New York den 11. september 2001 har kritikken af religiøs fanatisme med rette fået ny vind i sejlene. Nu vil man inddæmme visse ekstreme religiøst begrundede verdensopfattelser. Til gengæld skal vi satse på fornuften. Et eksempel på en sådan tankegang er kronikken i Politiken d. 6. februar: "Forsvar for fornuften", skrevet af

direktør for Forskningsstyrelsen, Jens Morten Hansen. Ud fra det erklærede mål at ville forsvare sig mod religiøs ekstremisme og konsekvenserne heraf går han løs på enhver form for religiøs verdensforståelse, idet han faktisk synes at forsvare tidligere tiders ateistiske positivisme. Han mener, at f.eks. den kristne tro på, "at mennesket er skabt i Guds billede", passende kan karakteriseres som en "regulær forbandelse". Kronikøren mener ikke, at der er noget at hente i denne kristne grundtanke og slet ikke, at den har hold i virkeligheden. I stedet hævdes det, at man skal søge hjælp i videnskaben! Det hele kulminerer i kronikkens afsluttende "fromme" ønske, at vi omsider må nå frem til den "opfattelse af det hinsidige: at vi selv har skabt Gud. Ikke omvendt."

Hvis kronikken i Politiken ikke bare er en enlig svale – og det er måske desværre ikke tilfældet – må folk, som tænker apologetisk eller som af andre grunde er kritiske over for den positivistiske ateisme, støve de gamle argumenter mod denne retning af og levere dem igen – gerne i fornyet form og sprogdragt! Uanset formålet må det ikke accepteres, at fornuft/viden/videnskab bruges som argument mod metafysisk eller religiøs tro.

Positivisterne mener typisk, at vejen til menneskets korrekte forståelse af sig selv alene kan leveres af videnskaben. Jens Morten Hansen beskriver videnskab som en kvalificeret anvendelse alene af sanserne og rationaliteten. Det betyder bestemt ikke, at han afviser al tro. Også han tror, dvs. har overbevisninger, som han ikke kan bevise logisk eller sanse sig til. Han mener, at man skal tro på det, som han kalder "den nedarvede fornuft". Det er en tro, som jeg i vid udstrækning deler. Blot mener jeg ikke, at det er rimeligt at præsentere denne tro som en mod-

sætning til religiøs tilværelsesforståelse i almindelighed – og slet ikke til et kristent menneskesyn. Hvis man tænker lidt nærmere over fornuften (logikken) som videnskabens vilkår, opdager man efter min mening tværtimod, at troen på, at fornuften fungerer, forudsætter en basis i noget dybere – eller måske snarere noget højere! Det viser sig faktisk, at tro på noget, der går forud for den materielle verden, meget let kommer ud af en dybere refleksion over logikken som videnskabens vilkår. Det har mange store logikere i tidens løb vist os. Lad os derfor se lidt nærmere på nogle af historiens store logikeres og videnskabsmænds betragtninger over rationaliteten og logikken som det centrale træk ved videnskaben.

Aristoteles (384 - 322 f.Kr) opfattes med rette som grundlæggeren af logikken. Han var den første, der systematisk beskrev logikken og dens betydning for menneskelig erkendelse. For Aristoteles var logikken et værktøj, et redskab for al tænkning. Siden oldtiden har den logisk gyldige argumentation været kernen i det akademiske ideal. Det betyder, at den veluddannede akademiker skal være i stand til at argumentere gyldigt for sine egne synspunkter, afsløre fejlslutninger i andres argumentation, samt følge en gyldig argumentation ud fra et givet udgangspunkt - også selv om han eller hun ikke selv regner udgangspunktet for sandt. Men hvordan kan vi være sikre på, at det overhovedet giver mening at tale om et fælles menneskeligt, logisk ideal? Hvilken ret kan man have til at hævde, at en slutning er en klokkeklar fejlslutning, når andre mener, at der er tale om en fin logik i det pågældende tilfælde? Hvorfor er logik ikke bare et spørgsmål om smag og behag? Med andre ord: hvad kan begrunde logikken? Allerede Aristoteles var optaget af denne problemstilling. Han (eller hans disciple) når til følgende svar:

”Logos’ princip og begyndelse er ikke logos, men noget større. Men hvad er større end logos uden det guddommelige?” [Den eudemiske etik, 1248a27-28]

Ud fra en aristotelisk tankegang må man altså konkludere, at logikkens oprindelse og basis ligger uden for menneskets gebet. Logikken må være forankret i noget, der ’logisk set’ går forud

Figur 1. Aristoteles var logikkens grundlægger. Han forstod klart, at logikken måtte bero på noget større end logikken - noget guddommeligt.

for den materielle verden. Logikken siger det altså selv: Den kan ikke være altomfattende. Den har også sine forudsætninger!

Denne tankegang passede fint i det kristne verdensbillede, som i middelalderen og renæssancen dannede baggrunden for den moderne videnskab: Verden er naturligvis fornuftigt indrettet, fordi Skaberen er fornuftig og forud for verden har tænkt og i øvrigt stadig tænker fornuftige tanker om verden og os. Vores logiske formåen må på den baggrund opfattes som en afglans af en langt mere vidtgående og dybere visdom. Men erkendelsen af, at vor logiske formåen har sine grænser, og at vor logik kommer til kort over for visse problemer, må imidlertid ikke føre til en kritik, som indebærer, at man helt skal opgive det logiske forehavende. Det kan nok ikke siges bedre, end Blaise Pascal (1623-62) gjorde det:

”Der er to yderligheder. At udelukke fornuften helt. Ikke at anerkende andet end fornuften ... Fornuftens yderste skridt er at anerkende, at uendelig mange ting rækker ud over dens fatteevne. Hvis den ikke kan indse det, er den virkelig svag.” [Soelberg, p. 91]

Her kunne positiverne lære noget. I deres frygt for, at fornuften ikke får tilstrækkelig anerkendelse, afviser de tilsyneladende troen på, at logikken netop skyldes noget transcendent – noget der med Pascals ord rækker ud over fornuftens fatteevne. Dermed gør man logikken en bjørnetjeneste – placerer den på en sted, hvor den ikke hører hjemme.

Logikken er ikke en opfindelse eller en konstruktion, men en mulighed, som er knyttet til selve det at være menneske, og dens oprindelse er transcendent. Den erkendelse er moderne tænkere også kommet til. F.eks. har den store polske logiker Jan Lukasiewicz (1878-1956) formuleret sig på følgende måde:

"Når jeg arbejder med selv det mindste logiske problem, f.eks. når jeg søger efter det korte axiom i en implikativ struktur inden for udsagnslogikken, har jeg altid følelsen af at stå over for en yderst sammenhængende og stabil struktur. Jeg oplever denne struktur, som var den berørlig og skabt af det hårdeste metal, hundrede gange stærkere end stål og beton. Jeg kan ikke forandre noget som helst i den. Jeg kan ikke med min egen vilje skabe noget dertil, men ved ihærdigt arbejde kan jeg opdage stadig nye detaljer og nå frem til uforanderlige og evige sandheder. Hvor og hvad er denne ideelle struktur? En troende ville sige, at den er i Gud og i Hans tanker." [Jan Lukasiewicz, *Selected Works*, 1970, p. 249]

Jeg må give Aristoteles, Pascal og Lukasiewicz m.fl. ret. Logikken bliver som afgørende fænomen for vor erkendelse uforståelig, hvis den ikke på en eller anden måde er forankret i noget, som er større end den materielle verden. For mig at se den kristne forståelsesramme her det mest attraktive bud på et svar.

Også selve antagelsen om, at der gives videnskabelig sandhed, peger ud over selve videnskaben og mod noget større. I 1930'erne blev det klart, at der også kan være problemer med sandhedsbegrebet inden for det enkelte system. Det skyldtes først og fremmest de resultater, som den store logiker og matematiker Kurt Gödel nåede frem til. Gödel var uden tvivl en af det 20. århundredes aller mest betydelige videnskabsmænd. Han viste i 1931, at et logisk system, som i det mindste er stærkt nok til at omfatte en teori for de hele tal, ikke kan være fuldstændigt. Det betyder, at der vil være sande udsagn, som nok kan formuleres i systemets sprog, men som ikke vil kunne bevises i systemet. Sandhed er altså – generelt set – mere end beviselighed. Gödels resultater rystede det videnskabelige miljø. Det betød, at mange

måtte opgive deres ideal (og målsætning) om en videnskabelig teori som et fasttømret og fuldstændigt system formuleret i et givet videnskabeligt (matematisk) sprog. Man forestillede sig på Gödels tid ofte, at der findes et videnskabeligt system med principiel mulighed for at forklare og begrunde en hvilken som helst sandhed, der kan formuleres inden for systemets sprog. Dette viser sig at være forkert. Uanset hvilket system af lov-mæssigheder, man stiller op, vil der ifølge Gödels resultat være sandheder, der ikke kan begrundes inden for systemet. Her synes der ikke at være nogen vej uden om at erkende videnskabens og logikkens principielle begrænsning i forhold til sandheden. Gödel havde altså givet et formelt argument for, at sandhedsbegrebet er transcendent uanset, hvilket videnskabeligt system man stiller op. Det vil sige, at man fra videnskabelig side principielt aldrig vil kunne opstille en teori, som omfatter al sandhed. Der findes altså i forhold til en hvilken som helst teori nogle sandheder, som ikke følger af teorien (men som heller ikke er i modstrid

Figur 2. Kurt Gödel er en af det 20. århundredes allerstørste tænkere. Han påviste, at sandhed om virkeligheden må være mere end beviselighed. Det betyder, at ingen videnskabelig teori om verden kan indfange al sandhed.

med den). Hvor kommer denne sandhed fra? Hvad begrundes denne sandhed, som ikke har basis i den videnskabelige teori? Det forekommer nærliggende at mene, at vi her ikke kommer uden om at antage, at sandheden har et metafysisk grundlag.

Gödel lagde afstand til det positivistiske ideal, som på hans tid var fremherskende blandt toneangivende tænkere, og som indebærer, at alle meningsfulde udsagn i princippet skulle kunne oversættes (reduceres) til direkte henvisninger til det observerbare. Gödel afviser således med afsæt i sine logiske og videnskabsteoretiske betragtninger den ateistiske materialisme og viser i stedet, at der ikke bare er god plads til, men ydermere gode argumenter for både metafysik og religion.

Gödel afviste på den måde allerede i 1930'erne den positivistiske helhedsopfattelse. Alligevel findes der åbenbart stadig positiver, der forestiller sig, at man kan spille fornuften/logikken ud mod metafysikken og det religiøse. Man må ikke blande viden og tro, hævder han. Derfor kritiserer Jens Morten Hansen i kronikken fysikeren Maxwell på følgende måde:

“Mange eksempler på denne utilladelige sammenblanding af viden og tro findes også i videnskabshistorien. F.eks. hos den store fysiker Maxwell, der på dødslejet blev spurgt, hvordan han var kommet på sine berømte ligninger. Han svarede, at han følte, at hans tanker og pen var blevet ført af noget større end ham selv, af noget uden for ham selv.”

Men det er en ganske forfejlet kritik. For Maxwell som for generationer af naturforskere har forudsætningen simpelthen været, at virkeligheden rummer en guddommelig rationalitet og sammenhæng, som Gud vil lade os finde, hvis vi leder efter den. At denne rationelle sammenhæng faktisk findes, kan ikke logisk bevises i sig selv. Det er en grundlæggende antagelse (tro) om verden/naturen, som gennem historien har vist sig at være yderst frugtbar. Hvis man har denne tro, ligger det også lige for, at man på det personlige plan søger Guds hjælp til bedre at forstå sammenhængen i verden

Hvis Gödel har ret, kommer man slet ikke uden om at gøre metafysiske forudsætninger om virkeligheden. Det har da også vi-

denskabshistorisk set i allerhøjeste grad været metafysiske forudsætninger, som har båret de afgørende gennembrud. Det bør f.eks. understreges, at den kristne middelalders logiske forudsætning om en rationel sammenhæng i den skabte verden var en afgørende ballast for naturvidenskabens pionerer (Copernicus, Galilei, Newton osv.), som alle var troende kristne. Denne forudsætning om logisk sammenhæng blev f.eks. udtrykt af Johannes Kepler (1571-1630) på følgende måde:

”Jeg ville opnå, at troen på, at verden er skabt skulle forstærkes gennem denne ydre støtte, at Skaberens tanker skulle kunne genkendes, og at Hans uudtømmelige visdom skulle lyse stærkere fra dag til dag. Så vil menneskene til sidst kunne måle dybderne i Hans mægtige tanker og indse, at Gud, som grundlagde alt i verden efter en bestemt plan, også har udstyret menneskene med et sind, som kan forstå denne plan.” [Brev til Michael Mästlin, 19. april 1597]

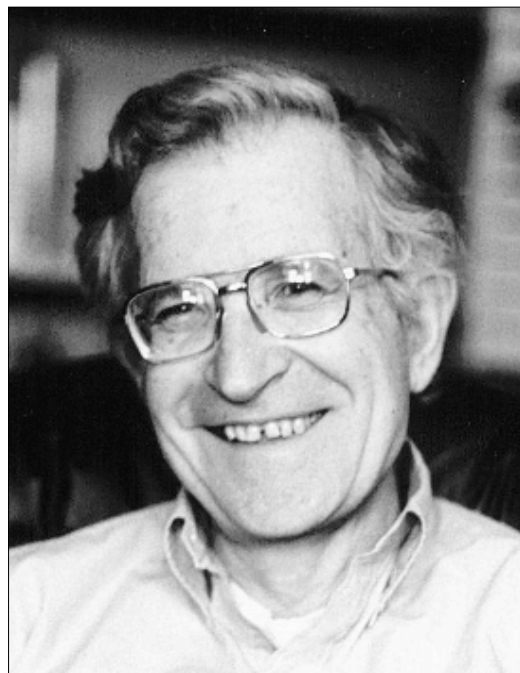
Figur 3. For Kepler (billedet) og for alle naturvidenskabens øvrige pionerer var udgangspunktet, at Gud har udtrykt sine skaber-tanker på en rationel måde i den materielle verden, og at Han har givet os mulighed for at erkende denne rationelle sammenhæng.

For Kepler var sand naturvidenskab altså en slags gudstjeneste. Denne opfattelse var almindelig blandt den moderne naturvidenskabs pionerer, som alle troede, at Gud har skabt den ydre verden efter en sammenhængende plan og os (i Hans billede) med en forstand, som passer til verden på en sådan måde, at vi har mulighed for, ved forskning i naturen, at finde de principper (tanker), som Skaberens har nedlagt i naturen. Dette natursyn havde for pionererne afgørende betydning som drivkraft i deres forskning. I virkeligheden er den bærende idé her, at der er en logisk sammenhæng (logos) bag naturen, som er udtryk for Skaberens vilje med det skabte. Man kan tvivle på, at naturvidenskab i vor moderne forstand overhovedet ville have fremkommet uden denne faste tro på den ydre virkeligheds betydning og logiske sammenhæng.

Der er altså grund til at mærke sig, at den moderne naturvidenskab netop opstår i en kristen sammenhæng, selv om der i Kina og andre steder i Østen materielt set kunne have været gode forudsætninger for noget lignende. Meget tyder på, at gennembruddet i det kristne Europa netop hang sammen med skabelsestanken, der som Kepler jo direkte udtrykte det, gav en tro på logisk sammenhæng i den ydre verden samt på vore muligheder for (og pligt til) at søge at forstå naturen bedre gennem vore sanser og vor logik. Der er ingen grund til at tro, at en ateistisk position ville have ført til nogen som helst videnskab.

I sit forsøg på at sætte det religiøse på plads i forhold til det videnskabelige forsøger Jens Morten Hansen i kronikken i Politiken også at bringe sprogvidenskaben – herunder Noam Chomsky – på banen. Jeg medgiver gerne, at menneskelige rationalitet, som den f.eks. kommer til udtryk i sproget, er noget fantastisk. Men netop derfor er der god grund til at reflektere lidt nærmere over, hvad det menneskelige sprog forudsætter. Faktisk har Chomsky selv skrevet om det. Han siger:

”For menneskers vedkommende er der al mulig grund til at tro, at sprogets semantiske system i det store og hele er givet af en magt, der er uafhængig af vort bevidste valg.” [Chomsky 1977, p.36]

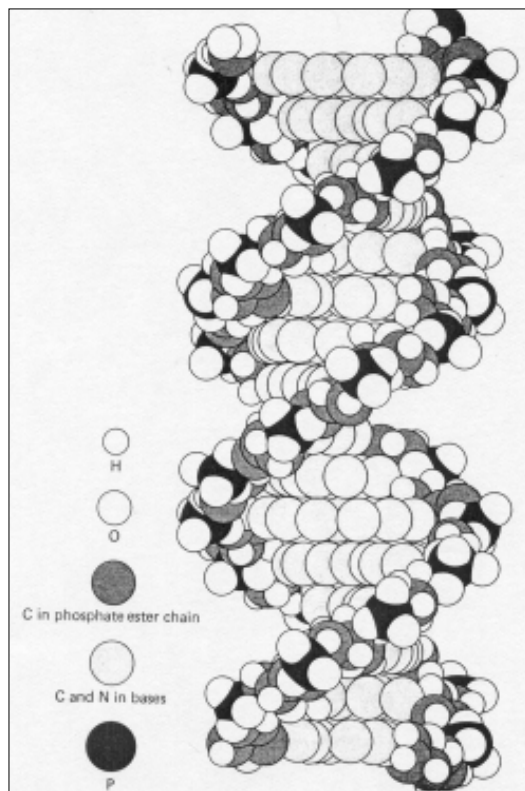
Figur 4. Den store sprogforsker Noam Chomsky har klart erkendt, at sprogets semantiske system (dvs. selve muligheden for at udtrykke mening og betydning med sproget) må skyldes noget højere end sproget selv, ”en magt, der er uafhængig af vort bevidste valg”.

Her er det metafysiske vist slet ikke til at komme uden om! I middelalderen ville man have udtrykt Chomskys pointe med henvisning til, at logikken, herunder sprogets semantiske system, er Guds værk. Sproget er Guds gave til mennesket. Det er efter min mening stadig et glimrende svar på, hvordan sprogets semantik opstår.

Af og til kommer Jens Morten Hansen i sin kronik med etiske udsagn, som f.eks.: ”Ingen menneskelig sag kan tænkes at være højere end menneskehedens ve og vel.” Men hvis sådanne udsagn skal have status af at være sande og ikke bare udtryk for et eller flere menneskers personlige smagsdom, så må der altså gives en universel etisk sandhed. Igen er vi ved noget, som er hinsidigt videnskabeligt bevis, og som ikke kan gøres til genstand for iagttagelse eller måling. Også her må man tro, at der findes en højere virkelighed forud for den materielle. Også her vil den kristne forståelsesramme give glimrende mening.

Jens Morten Hansen efterspørger begrebet menneskelighed i kronikken. Jeg har ikke noget udtømmende svar, men jeg vil foreslå, at en afgørende komponent i det menneskelige er dets mulighed for at indse, at der findes noget, som er større end det materielle. Om dette større må mennesket gøre antagelser, tro, for overhovedet at kunne erkende. Man må altså prøve – ud fra de kilder, der er til rådighed – at forholde sig også til den sandhed, som ikke kan måles, vejes eller logisk bevises. Men det er vigtigt at understrege, at den logiske samtale og undersøgelse kan fortsætte – også om de spørgsmål, som til syvende og sidst hviler på ubeviselige aksiomer.

Som kristen og videnskabsteoretiker er jeg mig meget bevidst, at jeg ikke har noget gudsbevis, der nødvendigvis må tages som

Figur 5. Informationen i hver af menneskets cellekerner er skrevet ind i det imponerende DNA-molekyles spiral, og informationen har samme størrelsesorden som informationen i en snes fulde 20-binds leksika af typen som Salmonsens konversationsleksikon.

logisk tvingende af andre. På den anden side forekommer det mig, at der i den kristne omverdensforståelse, som den blev opfattet af stort set alle pionerer inden for naturvidenskaben, leveres en sådan sammenhæng, at man bør lægge afgørende vægt på det. Det verdensbillede giver stadig mening. Man kan stadig med god ret se naturen som designet, således som f.eks. forhenværende præsident Clinton gjorde det, da han i forbindelse med lanceringen af kortlægningen af det humane genom, pegede på, at nu kan vi "læse Guds bog"! Tankegangen synes at være ligetil: Når man nu ved, at der i hver cellekerne i den menneskelige krop er en information svarende til en snes fulde 20-binds leksika af typen som Salmonsens konversationsleksikon, synes det meget svært at forstille sig, at denne information er blevet til uden en forfatter. I virkeligheden er det blot en naturlig fortsættelse af den tro, som allerede Kepler forsvarede.

Altså: Ingen viden uden tro. Ingen videnskab uden tro. Men det er naturligvis ikke lige gyldigt, hvad man tror. Det er jo ikke troen på troen, der tæller. Nogle tager faktisk fejl i det, de tror på. Hvis folk på Keplers tid havde haft en ateistisk opfattelse af verden, ville de næppe have antaget nogen rationel sammenhæng i naturen. Jeg tvivler derfor på, at der overhovedet ville have været opstået nogen videnskab i vor forstand, hvis man ikke i sin tid havde taget udgangspunkt i den trosmæssige opfattelse, at verden er skabt på en sammenhængende måde, og at Skaberen har udtrykt sine tanker og planer i den materielle verden på en måde, som Han også har givet os mennesker mulighed for at erkende.

Referencer

- Jens Morten Hansen: *Forsvar for fornuften*, Kronik, Politiken, 6 februar 2002, Kultur side 7
- Chomsky, Noam: *Erkendelse og frihed*, København 1977
- Lukasiewicz, Jan: *Selected Works*, 1970
- Penrose, Roger: *Shadows of the Mind*, Oxford 1994
- Soelberg, Nils: *Blaise Pascal, Tanker, Forsvar for den kristne religion*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1986